

יונתן אלטמן

התמודדות הרמב"ם עם מחלוקות ומתנגדים – בהלכה ובחייו האישיים

התבוננות באיגרותיו האישיות של הרמב"ם פותחת לנו צוהר מאיר אל נפשו האצילה, בה משתקפת דמותו ודרך התמודדותו עם רודפים ומתנגדים שקמו עליו ועל ספריו. במאמר זה נעשה נסיון לעקוב אחר דמותו של הרמב"ם בשעות קשות אלה, ובכך להאיר מכיוון חדש את גדלות אישיותו. הדרכותיו לדורות של הנשר הגדול בכתביו, מקבלות מימד חדש, חי ומציאותי. מתוך עיון באיגרותיו ובהתייחסותו האישית לסובב אותו.

ראשי פרקים:

הקדמה

א. חיבור ה'משנה תורה'

ב. ההתנגדות ל'משנה תורה'

ג. היחס למתנגדים

ד. תקיפות בעת הצורך

ה. קבלת ביקורת - מודה על האמת

ו. תוכחה

ז. קבלת לשון הרע

סיום

הקדמה¹

רבנו הגדול, ענק ההלכה והמחשבה היהודית, מורה הדורות, רבי משה בן מימון זצ"ל, מוכר לנו בעיקר מתוך כתביו התלמודיים-הלכתיים - 'פירוש המשנה' ו'משנה תורה', ומתוך ספרו 'מורה נבוכים', המוקדש למחשבת האמונה. אולם דווקא התבוננות בכתביו האישיים יותר, מכתביו ותשובותיו, שנשלחו לשואלים מכל

1. ההפניות בהערות הן לאיגרות הרמב"ם, מהדורת הרב ישילת, אלא אם כן מצויין אחרת.

קצוות תבל, יכולה ללמדנו יותר מכל על אישיותו המופלאה, על מידותיו, עדינותו ואצילות נפשו של 'הנשר הגדול'.

כיום מקובל הרמב"ם בכל ישראל, וכתביו נמצאים בכל בית יהודי, אולם לא תמיד היו כך פני הדברים. בימי חייו קמו לרמב"ם מתנגדים רבים וביניהם אף כאלו שזלזלו בו ובספריו, לעיתים רבות בעקבות לימוד שטחי או בשל קנאה ומידות רעות.

איגרותיו של הרמב"ם פותחות לנו צוהר אל נפשו בזמנים קשים אלו, ומתגלה לנו דמותו המופלאה של האיש. מתברר שהרמב"ם לא רק דיבר בספריו על תיקון המידות וקניית השלמות, אלא היה הראשון לשמש דוגמא חיה כיצד ליישם זאת הלכה למעשה. לא רק להיות 'נאה דורש', אלא אף 'נאה מקיים'.

במאמר זה נעקוב אחר דמותו של הרמב"ם, כפי שהיא משתקפת אלינו מתוך איגרותיו, במהלך אירועים שונים בחייו, בתקווה שהדברים יהיו נר לרגלינו, ויאירו את דרכנו, הפוסעים בעקבותיו.

א. חיבור ה'משנה תורה'

בהיותו בן שלושים² החל הרמב"ם בחיבור ספרו ההלכתי הגדול - "כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה"³, וקרא לו 'משנה תורה' - "לפי שהאדם קורא בתורה שבכתב ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם"⁴. כעשר שנים עמל הרמב"ם על חיבורו וטרח בו רבות כעדותו על עצמו באיגרתו לחכמי לונל⁵:

וכמה טרחתי יומם ולילה כמו עשר שנים רצופות בקבוץ חיבור זה, ואנשים גדולים ככם הם שידעו מה עשיתי, שהרי קרבתי דברים מפוזרים ומפורדים בין הגבעות וההרים, וקראתי אותם אחד מעיר ושנים ממשפחה...

וכל התאריכים והפרטים הביוגרפיים שבמאמר זה הם ע"פ הערות הרב שילת במהדורתו. לדעת הרב יוסף קאפח ישנם כמה פרטים שהם שונים מעט. ועיין במורה נבוכים, מהדורת הרב י.קפאח, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' 20-21.

2. בשנת דתתקכ"ח. ישנה מסורת אחרת באשר לשנת לידתו של הרמב"ם ולפיה היה אז בן 33. עיין באיגרות הרמב"ם עמ' כו ו-תקיט.
3. מתוך הקדמת הרמב"ם למשנה תורה.
4. שם.
5. עמ' תקב.

ובאיגרת לר' פינחס, שהיה דיין באלכסנדריה, מצרים כותב הרמב"ם⁶:

חיבור זה לא יכיר יגיעתי בו אלא חכם גדול כמותך, אבל שאר התלמידים ידמו שהוא כמו הלכות הרב⁷, הולך על סדר התלמוד ומסיר הקושיא והפרוק בלבד. אני נשבע שיש בו כמה פרקים יהיו באותו הפרק הלכות פסוקות מעשרה מקומות או יותר, מן התלמוד והירושלמי ומן הברייתות.

באיגרת לתלמידו החביב ר' יוסף בר' יהודה מסביר הרמב"ם את מטרת חיבורו, לאחר שהיו כאלה שזלזלו בו ובספרו⁸:

דע, כי אני לא חיברתי זה החיבור כדי להתגדל בו בישראל, ולא כדי לקנות לי שם, עד שתקשה עלי שתבטל תכליתי אשר בעבורה חיברתי. ואמנם חיברתי – וה' הוא היודע – לעצמי תחילה ולשם ה' יתעלה, כי אני – חי' – קנא קנאתי לה' אלוהי ישראל, בראותי אומה מבלי ספר מחוקק כולל באמת, ובלי דעות אמיתיות ומבוררות, ועשיתי מה שעשיתי לשם ה' בלבד⁹.

הרמב"ם העריך מאד את חיבורו וראה בו תועלת רבה, כיוון שיש בו קיבוץ של ההלכות המפוזרות במקומות רבים, ושזירתן למארג מסודר וברור בו כל אחד יכול לדעת בקלות מה היא ההלכה:

בחבור הגדול המכונה 'משנה תורה', אשר לא יכירו מעלתו אלא המודים על האמת מאנשי הדת והחוכמה כשיהיה להם שכל טוב, והכרה בדרכי החיבור וידיעה בפיוזור הדברים ואיך סידרתים¹⁰.

עוד כמה שנים נדרשו לשם העתקת החיבור ושכלולו, ונסתיימה לפי מסורת אחת בשנת דתתקמ"א בהיות הרמב"ם בן 1143¹¹.

6. עמ' תמד.

7. הרי"ף.

8. עמ' ש.

9. ומוסיף על כך באיגרת תחיית המתים, עמ' שמ: "אנחנו כאשר נחלצנו למה שנחלצנו אליו מן החיבורים בתלמוד התורה וביאור משפטיה – כווננו בזה אל רצון ה' יתעלה, לא לבקש שכר מבני אדם ולא כבוד, אלא להישיר ולבאר ולהבין למי שקצרה הבנתו". ובאיגרתו לחכמי לונל, עמ' תקג: "לא נתכוונתי בחיבור זה אלא לפנות הדרכים ולהסיר המכשולות מלפני התלמידים, שלא תחלש דעתן מרוב המשא ומתן, ויצא טעות בפסוק ההלכה".

10. איגרת תחיית המתים עמ' שמב.

11. ולפי המסורת השניה (הערה 2) בן 46.

ב. ההתנגדות ל'משנה תורה'

אולם למרות ההשקעה הגדולה והמלאכה הגאונית של עריכת ספר הלכות מסודר על ידי ליקוט מתוך כל התלמוד הבבלי, הירושלמי, ספרא, ספרי ותוספתא¹² לא נתקבל הספר בקלות בכמה מקומות, היו רבים שביקרו אותו, חלקו עליו או תמהו מה בכלל הצורך בחיבור כזה. הרמב"ם צפה זאת כבר מההתחלה¹³:

אני ידעתי ונתאמת לי בעת שחיברתיו, שהוא יפול בלא ספק לידי רע הלבב והמקנא, שיגנה מעלותיו, ויראה שאין צורך בו, או שהוא חסר; ולידי הסכל, הפתי, אשר לא ידע שעור מה שנעשה בו, ויחשבהו מעט התועלת; ולידי המתחיל בעיון, המהביל, המשתבש, שיקשה עליו מקומות ממנו מפני שלא ידע להם עיקר, או שתקצר דעתו מלדקדק בו מה שדקדקתיו; ולידי הירא – שמים, לפי מחשבתו, הקופא על שמריו הטיפש, שיתפוש על מה שנכלל בו מיסודי האמונה, ואלו הם הרוב, ויפול בלי ספק לשרידים אשר ה' קורא, אנשי היושר והצדק וטובי השכל, והם ידעו שיעור מה שעשינו...

היו שזלזלו בערכו של ה'משנה תורה', כיוון שהדבר הביא להם כבוד ופרסום, כמו שכותב הרמב"ם לתלמידו¹⁴:

דע שיש כאן עמי עימי במדינה אנשים שאין להם שם במדינה, ולא מעלה, ולא יכולת, והגיע להם מן הגאווה והקנאה עד שלא עיינו בזה החיבור הגדול, ולא ראוהו כלל, כדי שלא יאמר עליהם: אם זה צריך להתלמד מדברי פלוני – הרי שהוא למטה ממנו בחוכמה... והם בינתיים "כאשר ימשש העיוור באפילה"¹⁵... אני יודע שכל מה שיתפרסם שמי שם יביא ההכרח אותו ואת כל ההולכים אחריו, ואת כל מי שרוצה שתהיה לו מעלה בעיני הבריות לחסר את חיבורי ולהראות שהם שלמים מכדי שיצטרכו לעיין בו, אדרבה, הם תופשים עליו, ואילו רצה אחד מהם לחבר היה מחבר חבור טוב ממני במהרה.

12. איגרת ע"ב פינחס הדיין עמ' תמג.

13. עמ' שא.

14. עמ' שד.

15. דברים כה, כט.

ג. היחס למתנגדים

למרות זאת לא הקפיד הרמב"ם על האנשים הללו, וכשתלמידו ר' יוסף בר' יהודה מחה בהם כתב ל¹⁶:

וזה כולו – חי ה' – בני, לא יצערני, ואפילו ראיתיו ונעשה בפני, אלא היה דיבורי בנחת, והייתי שותק או עונה לפי העניין, כי מה שהזניחו מדרישת האמת גדול מזה הרבה, ואני לא אגן על עצמי, לפי שכבוד עצמי ומידותיי הם אצלי לשתוק לסכלים, לא להתנצח עמם בלשון. "והאי צורבא מרבנן קודשא בריך הוא תבע יקריה"¹⁷. ולבן¹⁸ יש התנצלות לפי שאני אביו¹⁹ ורבו ולא יוכל להבליג. אבל נצטער ליבי על צער כבודו ועל התעסקו בזה.

בימי בנו של הרמב"ם, רבי אברהם, רבו החולקים עליו²⁰, ואחד מהם, ר' דניאל הבבלי²¹, תלמידו של ראש ישיבת בבל, ר' שמואל הלוי²², חיבר פירוש לספר קוהלת – "וניכר מדבריו שהרים לשונו בצדיק אבא מארי זצ"ל וגם בגאונים הראשונים ז"ל"²³, כלשונו של ר' אברהם, וזאת שנים מעטות לאחר שר' דניאל זה שלח לר' אברהם מכתב ובו השגות רבות, תמיהות, קושיות וסתירות לכאורה בדברי הרמב"ם, ור' אברהם על אף קוצר זמנו ענה עליהן אחת לאחת. ר' יוסף בן יהודה תלמידו של הרמב"ם, ואחרים עמו, ביקשו מר' אברהם, שהיה אז במעמד רם לאחר שנתמנה למשרת 'נגיד', ושימש גם כרופא השולטאן במקום אביו ומנהל בית

16. עמ' שג.

17. ברכות יט, א.

18. לדעת הרב שילת בהערותיו לאיגרות – כך מכנה הרמב"ם את תלמידו החביב, ר' יוסף. לעומתו הרב ראובן מרגליות, בספר מלחמות ה' לר' אברהם בן הרמב"ם, סובר שהכוונה כאן לבנו של הרמב"ם, רבי אברהם, שהיה אז עלם צעיר ומלחמות ה', עמ' יז, הערה 13.

19. הרוחני, באם מדובר בר' יוסף.

20. היו זמנים שהדברים הדרדרו עד לכדי גזירה לגנוז את ספרי ה'מורה נבוכים' וה'מדע', ובשנת תתקצ"ב החרימו את הלומד בס. ובעקבות הלשנה לנוצרים, שחששו שספרים אלו, שהשרישו את אמונת הייחוד המזוקקה, יחתרו תחת יסודות אמונתם, ציוו הנוצרים להחרים את ספרי ה'מורה' וה'מדע' שבבתי ישראל, ולשורפם. ומלחמות ה', עמ' נה, עו, לא-לב.

21. על האיש ראה מחברתו של ש.א. פוזנסקי על גאוני בבל שאחרי תקופת הגאונים, עמ' 17 ועמ' 65.

22. על דמותו של ראש הישיבה ראה בספר מלחמות ה' לר' אברהם בן הרמב"ם, מאת הרב ראובן מרגליות, עמ' טו, הערה 9.

23. מלחמות ה', עמ' נד-נה.

החולים הכללי בקהיר²⁴ והיה בעל עוצמה רבה, לנדות ולהחרים את האיש. ר' אברהם סירב באומרו שלא מתאים שהוא יעשה זאת כיוון שמדובר באביו ועלול להיות חילול ה', כי יטענו שזה נעשה מסיבה אישית, ומלבד זאת האיש דורש ברבים ויש לו השפעה חיובית על קהילתו וחבל להפסיד זאת. לכן החליט ר' אברהם להימנע מכך. לבסוף כשנודע הדבר לראש הגולה הוא נידה את ר' דניאל זה עד שחזר בתשובה, חזר בו מדבריו והתירוהו²⁵.

הרמב"ם לא רק שלא תקף את החולקים עליו, גם כאשר דבריהם נבעו מהבנה שטחית ומוטעית בדבריו, אלא אף לימד עליהם זכות, כמו שכתב על ראש ישיבת בגדאד ר' שמואל הלוי שהיה איתו בפולמוס הלכתי נרחב בעניין של נסיעה בנהרות הגדולים בשבת. ראש הישיבה לא הבין נכון חלק מתשובת הרמב"ם ובעקבות כך חלק עליו²⁶:

ואף על פי ששמו אצלנו גדול, ומעלתו נשאה... ואף על פי כן לא נתפוס עליו במה שנדמה לו ממאמרינו, לפי שאין זה בשביל קיצור שכלו ולא לרחוק זכרונו, אלא בשביל מעוט הסתכלותו לדברינו, והיותו מעיין בהם אגב שיטפא, בתחילת העיון.

בהדרכתו לתלמידו מסביר הרמב"ם מה יש לעשות, מהי דרך ההתמודדות החיובית עם מקרים כאלו²⁷:

כללו של דבר – אני רוצה ממך אם אתה תלמידי, שתלך בדרכי, והוא הנאה לך, שתהיה מן הנעלבים ולא מן העולבים, ואל תפקר מיליך, ובדיבורך תשווה ה' לנגדך בראשונה, וביקורת בעלי השכל והדת באחרונה, ושים מגמתך עם זה האיש²⁸ – אם לא תוכל להשלים אתו – שלא תיכשל במאומה נגדו, ואפשר לאדם להשיב ולבקר ולחלוק בדרך ארץ ובידידות, אל תעבור על דעתי בשום פנים.

24. יחד עם גדול הרופאים הערביים בימיים ההם אבן-אבי-אציביעה. ועיין במלחמות ה' עמ' ז.

25. מלחמות ה', עמ' כט, עמ' נה.

26. עמ' שפג.

27. עמ' שח.

28. שר' יוסף היה מסוכסך איתו.

ועוד שם באיגרת²⁹:

אתה אם תלמד, אם ירצה ה', ותחנך, ותבונן את מי שיבין, ותגלה טובו³⁰, ותועיל בו בני אדם, יהיה רצוי לך ולי יותר מההתנצחות עם שני אלה³¹.

למרות ההתנגדות והמחלוקת צפה הרמב"ם שכל זה רק זמני, ובעתיד ספרו יתקבל על הכל³²:

וכל מה שספרת לנו ממי שלא יקבלו כפי שראוי לקבלו – אמנם זה הוא בזמני, אבל בזמנים הבאים, כשתסור הקנאה ובקשת השררה, יסתפקו בו כל בני ישראל בו לבדו, ויונח זולתו בלא ספק.

ובאמת, עוד בימיו הספיק הרמב"ם לחזות בתחילת התגשמות דבריו, כמו שכותב באיגרת לחכמי מונטפסליר כמה שנים לאחר מכן³³:

כבר פשט באי סיקיליאה כמו שפשט במזרח ובמערב ובתימן. ולאחר מותו העיד בנו³⁴: אחר פטירת אבא מרי ז"ל פשט הקול כי פשטו החיבורים הנזכרים בכל עבר הים ובמקומות רבים, והועילו לישראל בדקדוק אמונתם ובאור חוכמתם.

בהלכות תלמוד תורה (ז, יג) כותב הרמב"ם:

אף על פי שיש רשות להכם לנדות לכבודו אינו שבת לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אונן מדברי עם הארץ ולא משית ליבו להן... וכן היה דרך החסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינם משיבים ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו.

ובהלכות דעות (ב, ג):

...וכן הכעס מידה רעה עד למאוד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחרו לפיכך ציוו להתרחק מן הכעס עד שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים וזו היא הדרך הטובה. ודרך הצדיקים הן עלובין ואינן עולבין שומעים חרפתם ואינן משיבים.

29. עמ' שד.

30. של החיבור "משנה תורה".

31. ר' שמואל, ראש הישיבה, ור' זכריה, סגנו, עמם התנצח ר' יוסף.

32. עמ' שב.

33. עמ' תעה.

34. מלחמות ה', עמ' נג.

כך כתב הרמב"ם בספרו משנה תורה, אך לא היו אלה מיילים בלבד. הרמב"ם הגשימן הלכה למעשה, וכך כתב לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה³⁵:

... אבל מידותיי עתה אינן כמידות הבן, והוא, שאני כבר חינכוני השנים והניסיונות, מחובר אל מה שיחייבהו העיון, ואני מוחל על כבודי הרבה, והבן³⁶ לא יוכל להבליג, ולא יוכל לסבול אותן ההכעסות. ובמקום אחר³⁷: "ושבח לאל, אפילו שמעתי באוזניי וידעתי בודאי שאדם פלוני התכבד בקלוני או בעט בדבריי אפילו חרף, איני מרגיש ולא מקפיד על זה, אלא אמחל ואסלח".

יוסף אבן ג'אבר היה יהודי בגדאדי פשוט, ממעריצי הרמב"ם, והיה מעורב באופן כל שהוא בפולמוס שבין ישיבת בגדאד לרמב"ם³⁸, ומחה על הפגיעה בכבודו של הרמב"ם. הוא כתב על כך לרמב"ם, וכך כותב לו הרמב"ם בתשובתו³⁹:

ואמנם מה שהגיע (=גודע) לנו, ואפשר שיהיה אמת ושלא (=או שלא) יהיה אמת, שיש שם מי שמדבר עלינו רעות, והוא מבקש להתכבד בקלוני... ושמענו שאתה מחית בידם קצת מחוי והתקוממת בזה קצת התקוממות – אל תעשה דבר מזה, אנחנו מוחלים לכל מי שיעשה זה בשביל סכלותו, וכל שכן מי שיש לו בזה תועלת, ולא יזיק לנו, וכופין על מידת סדום, זה נהנה וזה לא חסר. וכל שכן שההנאה בזה לנו כולנו: לזה האומר – בשביל מה שיועילנו בעיני היושבים לפניו מן השלמות (=כלומר, יחשבו שיש בו שלימות), ושהוא חכם, ושהוא תופש על מי שיחשב בו שבני אדם נסמכים עליו, וכל שכן אם הייתה התפילה בחוכמה ובדת, וזה כולו מועיל למי שעושהו בעולם הזה, ויועילנו אנחנו גם כן בעולם הזה ובעולם הבא. ואמנם העולם הבא – מבואר, והעולם הזה – מפני שכל מי שמבקש להעלים מה שגילהו ה' – אמנם מוסיף לו גילוי, ויותר מכל זה, שאתה מביא על עצמך מריבות ורעות שאין בהן צורך. ואנחנו לא נבקש סיוע מאדם, ונניח כל אדם עם מה שרצה לעצמו.

הרמב"ם כתב בהרחבה רבה אל אבן ג'אבר אשר לא היה תלמיד חכם, כיוון שהעריך את תום ליבו ואת השתדלותו. דבר זה כנראה, גרם בבגדאד לתמיהה על

35. עמ' ש.

36. כך מכנה הרמב"ם את תלמידו ר' יוסף. ועיין הערה 17.

37. איגרתו לר' פינחס הדיין עמ' תלו.

38. בעניין הנסיעה בנהרות הגדולים בשבת שהוזכר לעיל.

39. עמ' תיז.

הרמב"ם ואולי אף לזלזול בו מצד מתנגדיו. באיגרת לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה⁴⁰ מסביר הרמב"ם את דרכו:

ודע, שאני אכוון לעשות כל מה שיש בו ענוותנות, ואף על פי שיזיק לנו אצל ההמון מאד. וכל מי שרוצה להראות שלמותו בחסרוני, ואפילו הוא מקטני התלמידים – מחלנו לו בזה.

ועוד כתב לתלמידו⁴¹:

כי אתה ידעת ענותנותי עם כל אחד, והשווייתי עצמי עם הקטן שבקטנים.

ד. תקיפות בעת הצורך

מאידך, עם כל אצילותו ועדינות נפשו ידע הרמב"ם להיות תקיף ביותר בעת הצורך. 'איגרת השמד' נכתבה כתגובה על תשובה בלתי אחראית, לדעת הרמב"ם, שנשלחה אל שואל בן ארצות השמד על ידי משיב שלא היה מארצות אלו, והרמב"ם חשש שתגרום נזק גשמי ורוחני רב והוא דוחה את דבריו בתקיפות⁴²:

ויען הנשאל הזה דבר חלוש אין לו טעם, דיבר בלשון וחסר בעניין, סידר בו דברים נפסדים שאפילו הנשים חסרות המוח לא היו מסדרות ככה... כל דבריו... אין ראוי לענות עליהם... שמענו חירופו וגידופו ואריכות לשונו בסכלות והוללות... אמרנו: צדק דבר אלוקים שאמר: "תחילת דברי פיהו סכלות, ואחרית פיהו הוללות רעה"⁴³.

דבר דומה מצאנו באיגרת תימן שם מתייחס הרמב"ם בתקיפות רבה אל דבריו של יהודי מומר שהביא "ראיות" לאיסלאם מתוך התורה, ואלו דברי הרמב"ם⁴⁴:

ואשר זכרת מעניין הפושע אשר הביא בני אדם לחשוב⁴⁵ ש"במאד מאד"⁴⁶ הוא משוגע⁴⁷ וכו' – אלו עניינים מאוסים מאד ממי שאמרם, ולא יאמר בהם שהם בתכלית החולשה, אבל עשות ראייה מהם שתוק ולעג

40. עמ' תכ.

41. עמ' שז.

42. עמ' כח.

43. קוהלת י, יג.

44. עמ' קלא.

45. אותו אדם טען שבפסוק יש רמז למוחמד באמצעות גימטריה. ועיין בהמשך האיגרת ב"ראיות" נוספות.

46. בראשית יז, כ.

47. כנוי מקובל בפי היהודים בימים ההם למוחמד.

גמור, והם עניינים לא יכניסו ספק כלל, ואפילו אצל המון עמי הארץ והבורים. והפושעים עצמם אשר יטעו בהם לא יחשבו כן, ולא יספקו עליהם, ואולם יכוונו להתפאר באלו המאמרים אצל הגויים, ושיראו להם שהם אימתו מה שבקלון⁴⁸ שהמשוגע כתוב בתורה.

ה. קבלת ביקורת – מודה על האמת

אולם עם כל גדולתו וגאוניותו הכיר הרמב"ם בכך שגם הוא עלול לטעות, ושלא כרוב האנשים שאינם אוהבים לקבל ביקורת שמח על כך מאד והשתוקק שיתקנו אותו ויאירו את עיניו אם טעה כדי שיוכל להשתפר ולהגיע אל השלמות. וכך כתב⁴⁹:

אין אני טוען שהגעתי אל שלמותי האחרונה בתחילה, ולא שאני לא טעיתי מעולם, אדרבה: כל מה שנתבאר לי חילופו חזרתי ממנו תמיד מחיבורי ומטבעי⁵⁰ (=תכונותיי).

⁵¹ואולי אסרנו דבר מותר או התרנו דבר אסור ולא ידענו ואין בזה חסרון שלמות, ונאפילו) בית דין הגדול יטעו בהוראה.

ובאיגרת לחכמי לונדל⁵²:

ושגאות מי יבין, והשכחה מצויה בכל, וכל שכן בזקנים, ומפני כל אלו הסיבות ראוי לחפש בדבריי ולבדוק אחריי, ואל יאמר הקורא בחיבורי: כי מה האדם שיבוא אחרי המלך, אלא הרי הרשיתי, ויאמר המלך יבוא. וטובה גדולה עשיתם עמי אתם החברים וכל מי שימצא דבר ויודיעני – טובה יגמלני, עד אשר לא ישאר שם חס ושלום מכשול.

48. כנוי מקובל בפי היהודים בימים ההם לקוראן.

49. באיגרת תשובה להשגת ראש הישיבה הבבלי עליו, עמ' שה.

50. דוגמא לדבר ניתן למצוא באחת מאיגרותיו של הרמב"ם לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה. מן המקורות שהבאנו בולט מאד יחסו הסבלני והמאופק של הרמב"ם אל החולקים עליו. אולם לא תמיד היו כך פני הדברים. הרמב"ם כותב לתלמידו שבצעירותו נטה להתפלמס קשות בענייני הלכה עם החולקים עליו, ורק עם השנים נגמל ממנה זה. ואלו הם דבריו: "זוה אשר יארע לילד (הכוונה לר' יוסף) מכאב הלב וחוזק הכעס בשביל הטעות מי שמטעה, או בשביל חולק בשקר - השנים מחיבות לך זה (וכלומר, גילך הצעיר גורם). וכבר הייתי בשנותיך, וביותר משנותיך, ביותר חזק ממה שאתה בו (וכלומר, הייתי נוטה להתווכח, ולהתרעם על סטייה מהאמת, עוד יותר ממך), והייתי - כמו ששמעת - אמלא רצוני בלשוני ובקולמוסי מגדולים וחכמים כשמבקשים לחלוק עלי..." (וכאן באות כמה דוגמאות לאנשים שהרמב"ם התפלמס איתם בענייני הלכה) (עמ' תכא').

51. באיגרת תשובה להשגת רה"י, עמ' שצד.

52. עמ' תקג.

53...ידעתי שאין זה רחוק שאטעה ויעלם ממני עיון או לשון ואין זה דבר גדול. ואני שמח בזאת הבדיקה אחריי ופועלה ראוי לשכר ולתודה, לפי שהוא – או שיצדק בתפישתו, ואקבל אני תועלת בזה, או שיטעה, ויקבל תועלת הוא וזולתו.

וכאשר ר' שמואל הלוי, ראש הישיבה בבגדאד כתב השגה מפורטת על תשובתו לבבל בעניין נסיעה בנהרות הגדולים בשבת ופתח אותה בדברי התנצלות ונימוס ומלות שבח לרמב"ם, כתב על כך הרמב"ם⁵⁴:

ואמנם מה שהקדים מן ההתנצלות מהיותו משיב עלינו, והארכתו... בשבח לנו, ה' יגמלהו טובות על כל זה וירבה בחסידים ובעלי מוסר כמותו, וזה הראוי לבעלי המעלות הגדולות בחוכמה ובדת ואין ספק אצלי שנדמה לו... שאנחנו כרוב בני אדם, שיקשה עליהם כשיסתור אדם את דבריהם או ישיב עליהם דבר, וכבר פטרנו ה' מזה. בורא עולם יודע שאפילו השיב עלינו הקטן שבתלמידינו, או חבר, או מתקומם (=מתנגד) – היינו שמחים בזה אם השיב תשובה אמיתית, ונשמח בה במה שיעוררנו עליו ממה שנתעלם ממנו. ואם אנו רואים גם כן שזה המשיב עלינו טועה – לא נשנא אותו ולא נרחיקהו, חלילה וחס, ולא נתפוס עליו היותו משיב עלינו במה שלא יתאמת...

ובהתאם לגישתו זו לחיים מסביר הרמב"ם דבר תמוה המצוי במשנה. לפעמים מובאת במשנה⁵⁵ מחלוקת תנאים ומפורטות בה שתי הדעות החולקות, ולאחר מכן נאמר שאחד התנאים חזר בו והסכים לדברי חברו. נשאלת השאלה, הואיל ובסופו של דבר הוא חזר בו וכולם מסכימים לדעה אחת, מה התועלת בהבאת דעתו הקודמת ובאמירה שחזר בו? אפשר להסתפק בהבאת הדעה שנתקבלה למסקנה: עונה על כך הרמב"ם⁵⁶:

הרי זה ללמדך בקשת האמת ובחירת הצדק, לפי שאלו האנשים הגדולים, המעולים, החסידים, רבי החוכמה, שלמי השכל, כאשר ראו דברי מי שחלק עליהם יותר טובים מדבריהם ויותר עמוקי העיון – הודו, וחזרו לשיטתו⁵⁷. כל שכן וקל וחומר לשאר בני אדם, שאם יראה שהאמת עם

53. באיגרת לר' יוסף תלמידו בעניין השגות רה"י על המשנה תורה, עמ' רפו.

54. עמ' שפב.

55. ע' עדויות א, יב.

56. בהקדמתו לפירושו למשנה, עמ' מג במהדורת הרב ישילת.

57. בספרו מורה נבוכים ח"א, פל"א מביא הרמב"ם בשם חכם יווני שלושה גורמים למחלוקות בין החכמים. ומעניין שעוד לפני הסיבות של "עומק המושג" ו"קוצר דעתו של

יריבו – יכנע ואל יתעקש. וזה הוא מאמר ה'58: "צדק צדק תרדוף", ועל זה יאמרו החכמים⁵⁹: "הוי מודה על האמת", כלומר, שאתה אף על פי שתוכל לחלץ עצמך בטענות ויכוחיות, אם תדע שדברי זולתך, אשר טענתך עליהם נראית צודקת בגלל חולשתו, או בגלל יכולתך להטעות, הם האמת – חזור לדבריו והריב נטוש.

ו. תוכחה

בעניין מצוות תוכחה כותב הרמב"ם בהלכות דעות (ו,ז):

...המוכיח את חברו... ידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיענו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא. ובהלכה ת: המוכיח את תבירו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו שנאמר: "ולא תשא עליו חטא".

וכשנשאל שאלה הלכתית מבבל בעניין אדם שרקם פסוק מפרשת ציצית על טליתו לנוי, וממונה העיר גער בו ואסר עליו ללבושה, הצדיק הרמב"ם את הממונה מבחינה הלכתית אך כתב⁶⁰:

וראוי גם כן לממונה, אפילו כוחו גדול, שינהג עם הציבור בנחת, וימחל על כבודו, ויוכיח על כל מה שראוי להוכיח עליו ברכות ובנחת, ויגרום זה שיקבלו ממנו ברצון עד שימשכם למעשה הטוב בעבותות אהבה.

הרמב"ם סבר שאין להתרגז בכל פעם שמישהו טועה ומתעקש ללא הגיון, וכך גם כתב לתלמידו⁶¹:

אם יתן האדם אל לבו שיכעס ויתמרמר מכל מי שיסכל אמיתת דבר מה, או יתעקש כנגד הודאי, או ילך אחרי שרירות ליבו בדבר מה – הנה הוא יהיה בלי ספק "כל ימיו מכאובים וכעס ענינו"⁶², ואין זה ראוי.

⁶³כבר הודעתיו פנים בפנים, אם הוא זוכר, שהאדם אם יסכים בזמנו זה לעשות או לומר כפי גמול כל אדם בכמות מעשיו – כמו שנאמר: "ואם

המשיג" הוא מונה את: "אהבת ההתנשאות והניצוח המטים את האדם מהשיג האמת כפי שהוא".

58. דברים טז, כ.

59. דרך ארץ זוטא פ"ב.

60. עמ' תא.

61. עמ' שב.

62. קוהלת ב, כג.

63. באיגרת אחרת לר' יוסף, עמ' תכא.

עיקש תתפל"64 – יקבע בנפשו זה קניין נקבע בכל מיני הרעות, לפי שרוב מי שרואה הוא עיקש. אם כן ראוי לאדם שרוצה להיות אדם, שיסתכל בהשלמת מידותיו וקניין שכליותיו, ואל יעסיק דעתו בשטויות. ובאיגרת לר' פינחס הדיין⁶⁵:

דרכי תמיד עם כל אדם שאראה אותו עומד בשטותו ואינו רוצה לחזור בו – אשתוק ואניחנו ברצונו. כך דרכי לעולם. כדבריו בהלכות דעות (ה,ז): תלמיד חכם... אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים אומר, ואם לאו – שותק.

ז. קבלת לשון הרע

איסור רכילות ולשון הרע הם מהאיסורים החמורים ביותר כמו שכתוב בהלכות דעות (ז,א):

המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר: "לא תלך רכיל בעמך"... עוון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל... יש עוון גדול מזה עד מאד... והוא לשון הרע והוא המספר בגנות חבירו אע"פ שאומר אמת.

ר' פינחס הדיין היה יהודי צרפתי שהיגר למצרים בחיי הרמב"ם והתקבל כדיין באלכסנדריה כנראה בהמלצתו או באישורו של הרמב"ם. הוא שלח כמה שאלות אל הרמב"ם ומשלא בא המענה במשך זמן רב, חשד בו שזה מפני ששמע עליו דברים לא טובים, כלומר קיבל עליו לשון הרע. בתשובה ששיגר לו הרמב"ם לאחר מכן, בין השאר כתב לו כך⁶⁶:

...לא נתאחרתי להשיב על כתביך הראשונים והאחרונים אלא מפני חוליי, לא מפני דברים ששמעתי, שאיני ממקבלי לשון הרע. ואני יודע שכל דבר שיועתק איש לאיש ישתנה, ויתוסף בו כמה תוספות, ויותר מזה (=ובמיוחד) למי שירצה הרגיל (=ללכת רכיל). ושבח לאל, אפילו שמעתי באוזניי וידעתי בודאי שאדם פלוני התכבד בקלוני או בעט בדבריי, אפילו חרף, איני מרגיש ולא מקפיד על זה, אלא אמחל ואסלח.

סיום

במאמר זה ניסינו לעקוב מעט אחרי דמותו של המורה הגדול, ר' משה בן מימון זצ"ל, אחרי התמודדותו עם מחלוקות ומתנגדים, ועם אנשים שזלזלו בו ובספריו

64. שמואל ב כב, כז.

65. עמ' תמז.

66. עמ' תלו.

ופגעו בכבודו. זכינו לחזות מעט בעדינותו ובאצילות נפשו, במידותיו הנעלות, בענוותנותו ובסבילת העלבונות של אישיותו הכבירה, שהיה הוא ראש וראשון ליישם את כל הדברים שדרש מאחרים בספריו ובכתביו. יהי רצון שנזכה ללכת בעקבותיו, ודבריו יהיו נר לרגלינו.